

Prestatiedruk... van presteren naar interesseren

Van beheersingsdenken naar levend organisch denken.

Auteurs: Ingrid Paalman-Dijkenga & Elske Brouwer-Schudde

Samenvatting

In deze verkenning wordt de prestatiefascinatatie geschetst. Wat is dit precies, waar zien we dit terug, hoe komen we los van de beheersingsvraag en wat voor impact kunnen we met elkaar maken en elkaar echt ontmoeten, echt zien?

Inleiding vanuit urgentie

Kraak (2024) zegt dat prestatiedruk een symptoom is van onze huidige maatschappij. Veel vraagstukken die maatschappelijk georiënteerd zijn, worden het onderwijs ingestuurd om oplossingen te bieden. Leerlingen moeten door de loop van de jaren heen steeds meer leren. Het komt vrijwel nooit voor dat er vanuit kaderstelling duidelijke keuzes worden gemaakt om iets juist niet meer te doen of nadrukkelijker te verweven met andere vakken zodat integratie in leren toeneemt in plaats van afneemt. Een leerling op een middelbare school krijgt gemiddeld 102 toetsen per jaar (Visser, 2023). Ervaringen vanuit COVID19 hebben niet kunnen voorkomen dat het onderwijs de afgelopen jaren dusdanig is aangepast, dat leerlingen een zachte landing konden krijgen na deze tijd. “Wat doet een onderwijscultuur waarin leerlingen 102 cijfers per jaar krijgen met hun motivatie om te leren?”, zo stelt Visser (2023) terecht. Wij gingen op zoek naar het fenomeen prestatiedruk, naar hoger en lager denken in het onderwijs, beter versus slechter, slimmer versus dommer (kansloos?).... Leerlingen zijn slachtoffer van een systeem waarin presteren de norm is geworden met depressie, uitputting, onzekerheid en afname van plezier in leren tot gevolg. Met deze verkenning willen we kennismaken met prestatiedruk. Wat is prestatiedruk? Hoe komen we voorbij het denken vanuit de prestatiefascinatatie die nog steeds toestaat dat leren voor het cijfer de tijd van leerlingen en leraren in de oefen - school opslokt? Hoe komen we los van deze druk en verleggen we de prestatiefascinatatie naar verwondering voor leren in en van het leven? Van prestatie naar relatie, van wegcijferen naar meetellen en vertellen. Onze taal doet er toe!

Prestatiedruk

Prestatiedruk is een bepaalde druk die je voelt om te voldoen aan verwachtingen van jezelf, je ouders, school of de ander in de maatschappij. De druk om te presteren. Wanneer prestatiedruk druk of een last geeft, hield de ambitie die je hebt teveel door. Dit kan ontstaan door externe of interne prikkels. Wat maakt dat we de prestatiefascinatatie terugzien in onze kinderen en jongeren? In Nederland ervaart ruim 1 op de 3 jongeren prestatiedruk (YoungXperts, 2023). Verus (2024) noemt dat in onze prestatie maatschappij succes en waardering gekoppeld worden aan inkomen, status en invloed. Controle en beheersing stonden lange tijd centraal in het onderwijs. Onderwijs lijkt een soort plicht om het maximale uit jezelf te halen.

Wat zijn de signalen van prestatiedruk?

Het fenomeen prestatiedruk is vooral opgekomen na Covid19, maar bestond uiteraard al voor die tijd. Uit verschillende contexten zijn de volgende observaties gehaald.

“Ik wil ook een zonnetje zijn met lezen. Nu ben ik een maantje en dat is volgens mij niet goed genoeg” (leerling in groep 3).

“Ik wil heel graag naar de Havo en niet naar het VWO, want ik wil graag samen met mijn vriendinnen naar school en ik denk dat VWO te hoog gegrepen is voor mij” (leerling uit groep 8).

“Ik schaamde me toen mijn meester in groep 8 vertelde aan onze klas naar welk niveau we zouden gaan” (leerling uit brugklas).

“Ik moest vroeger naar het speciaal basisonderwijs en heb me altijd moeten verdedigen dat ik gewoon slim genoeg ben. Ik had alleen iets langer denktijd nodig om tot leren te komen” (volwassene aan het werk).

Maar ook...

“Mijn docenten zeggen dat ik alle tijd mag nemen om mij de lesstof eigen te maken maar over drie weken moet ik wel meedoen met de toetsweek, ik weet niet of ik dit red.”

Ondertussen verschijnt er een e-mail: “geef ons bedrijf zoveel mogelijk sterren” en zit er aan het eind van de dag iemand in de trein die ongeveer 100 selfies maakt en de ‘meest perfecte’ foto selecteert om te versturen.

Druk is van alle tijden, maar de afgelopen decennia zien we toenemende prestatiedruk voor jeugdigen. Niet slagen is niet kunnen meedoen in de maatschappij. De ladder van succes moet worden beklommen, anders tel je niet mee (r) mee in deze samenleving. Probleem of uitdaging?

De weeffout in ons systeem

Op verschillende niveaus en lagen in het onderwijs zie je het werken en denken dat te maken heeft met prestatiedruk terug. Op macroniveau hebben we te maken met Europese- en landelijke kaders voor het schoolsysteem. Aan welke eisen moeten we bijvoorbeeld vanuit de overheid en de schoolinspectie voldoen en hoe worden deze eisen omgezet in meetbare indicatoren? Op mesoniveau zien we wat er regionaal in scholen en samenwerkingsverbanden speelt. Doordat we afhankelijk zijn van leerlingaantallen ontstaat een hang naar concurrentie en competitie om de school te zijn in de regio met het meest bijzondere verhaal voor leerlingen. Waar hebben scholen zich toe te verhouden, hoe, waartoe en waarom? Op microniveau kunnen we kijken naar de schoolorganisatie. Het reilen en zeilen in en om de school. De basisvaardigheden dienen op orde te zijn, ouders vragen het een-en-ander van scholen, de samenleving komt met talloze vraagstukken de school in van schoolontbijt tot het nadenken over het voorkomen van schulden. De uitwerking van burgerschap vraagt veel en zo zijn er nog talloze voorbeelden te noemen van thema's die de school inrollen en dan hebben we de afname van trots op het beroep nog niet benoemd en om van het stijgende lerarentekort maar niet te spreken. Dit alles heeft zijn effect op het welzijn en welbevinden van de lerende, het kind, en de lerende professionals in de schoolorganisatie.

Een belangrijk aspect, denken wij, hierbij is de manier waarop we in dit alles leerlingen aanspreken in school. Taal versterkt of ontkracht het welbevinden in grote mate. Taal (verbaal/ non-verbaal/ beeldend, muzikaal, etc.) bepaalt hoe ik mij in relatie tot die ander voel op school. Wie ik zelf mag en kan zijn in die context. Taal bouwt op of breekt af. Taal helpt om de wereld te beschrijven, haar te leren kennen en invulling te geven aan wat ervaren, gezien of gehoord wordt. Taal kan prestatiedruk verhogen en verlagen. Te denken valt bijvoorbeeld aan het laten zien van de verschillende niveaugroepen in de klas, soms ook letterlijk hangend aan de muur achter het bureau van de leraar. Of denk aan het kind dat van zichzelf weet of deze een 'sterke' of 'zwakke' rekenaar of lezer zou zijn. Interdependente relaties zijn aanwezig binnen die verschillende niveaus in en rondom de schoolorganisatie. Met elkaar zorgen we voor het in stand houden van de prestatiedruk. We kunnen dit een weeffout noemen in ons systeem, oftewel systeempijn.

We vragen ons af: aan welke druk zouden we moeten voldoen? Welke druk leggen we onszelf en de ander op? Hoe kunnen we met elkaar impact maken om te denken in termen als ambities in plaats

van deze prestatiedruk? Hoe kunnen we de prestatiefascinatie met elkaar weer in balans krijgen, zodat we met elkaar zorgen voor kansengelijkheid? Hoe zorgen we voor impact?

Oplossing, visie, gedachte

Boonstra (2021); Rotmans (2021) en Kramer (2024) stellen dat de maatschappij en ook het onderwijs een nieuw paradigma nodig heeft. Van een economische ingericht systeem naar een mini-ecologie, een levend organisch systeem. Niet het kind, noch de leerstof staan centraal, maar het levenswaardig leren verbonden met het mens-zijn als onderdeel van het in de wereld zijn (Paalman, 2024). School is de oefenplaats, de speelplaats, om kinderen de wereld te laten ontdekken en ze hierin in te leiden, zo stelt Paalman. Dit is te vergelijken met wat Berding (2018) schrijft over Hannah Arendt. Arendt stelt dat de school een tussenruimte is, een overgang van de ene sfeer naar de andere om kinderen in contact te brengen en kennis te laten nemen van de bestaande wereld. Paalman (2024) zegt hierbij dat leren verder gaat dan een kwalificerende toerusting, maar zich oriënteert op de samenleving en het kind de ruimte biedt om als het ware zijn intrede te doen in de veranderende samenleving. Een ander paradigma is ook omzien naar elkaar, benaderen vanuit hoop en waardengericht afstemmen met anderen.

Verwondering, nieuwsgierigheid en persoonlijke betrokkenheid

In hoeverre kunnen we onderwijs weer als geschenk gaan zien, vraagt Berding (2022) zich af rondom het gedachtegoed van Cornelis Verhoeven. Hij schetst dat onderwijs gaat om de leer van het geven en dit omvat actief handelen. Het is de vraag hoe de ander reageert op dit geven. Zorgt dit geven voor prestatiedruk of zorgt dit geven voor het aanwakkeren van het najagen van ieders ambitie of aspiraties? Hebben we greep op dit geven of valt het ons ten deel? Cornelis Verhoeven noemt onderwijs een geschenk waar je geen tegenprestatie voor hoeft te verwachten. Dit valt dus niet onder het construeren of het reproduceren van kennis. Het persoonlijk element speelt altijd een rol in het op deze manier kijken naar opleiden. Onderwijs gaat over het met elkaar aanwezig zijn om jeugdigen te mogen inleiden in de wereld. Hierbij zijn verwondering en nieuwsgierigheid belangrijke aspecten.

Verwondering:

overkomt je
er zijn soms geen woorden voor
zie je vooral terug binnen de esthetiek
het is niet actief, maar meer passief
het kan zorgen voor een 'aha' moment

Nieuwsgierigheid:

dit omvat meer actief handelen
er worden veel vragen gesteld (Berding, 2023)

Verwondering, nieuwsgierigheid en persoonlijke betrokkenheid noemt Berding (2023) drie belangrijke elementen voor onderwijs. Op welke manier wordt er aandacht gegeven aan deze elementen? Goed kijken, stil staan en ruimte maken dragen zorg voor meer persoonlijke betrokkenheid, verwondering en nieuwsgierigheid. De ruimte krijgen om vragen te stellen, om je heen te mogen kijken, na te denken...Mag het ook even stil zijn zodat...? Iets kan betekenis krijgen bij het stil worden. Werken in het onderwijs vraagt zelfonderzoek. Hoe ben ik als medeopvoeder en wie wil ik zijn als leraar (Bolks & Paalman, 2021)? Waartoe leid ik kinderen en jongeren op? Wat zijn mijn drijfveren van waaruit ik handel? Berding noemt dit de waardigheid van leraarschap. Wat is van waarde zodat anderen zich mogen en kunnen vormen? Zonder die persoonlijke betrokkenheid zou onderwijs zomaar een zielloze productie kunnen zijn. Je geeft als leraar kleur en gevoel aan dat wat vanbinnen zit. Werken we al geregeld vanuit stilte en aandacht? Aandacht naar en in de ander vanuit

je eigen hart? Dit alles in het belang van de jeugdigen die ons zijn toevertrouwd. Hierbij is de persoonlijke kleur van de leraar instrument om jeugdigen de wereld in te leiden.

Geborgen in jezelf en de wereld vanuit aandachtige betrokkenheid

Jouw uniciteit doet ertoe. Bastiaansen (2022) vertelt over aandachtige betrokkenheid op de ander. Het is een manier van in de wereld zijn, een manier en intentie om een ander tegemoet te treden en als mens te ontmoeten. Als je bij jezelf geborgen bent, geeft dit rust en vertrouwen en kun je beschikbaar zijn voor die ander. Geborgenheid beschrijft Bakker (2020) is als het weten dat je de aandacht waard bent, niet omdat je iets bijzonders kunt of te bieden hebt, maar gewoon omdat je bent wie je bent en iemand het de moeite waard vindt het bijzondere daarvan te ontdekken. Jezelf mogen en kunnen zijn, vertrouwen dragen bij aan mens wording. De leerling durven zien voorbij de prestatie van cijfers en toetsing.

Van presteren naar interesseren

Gomez (2021) schrijft in haar publicatie over de kracht van erbij horen. Om gemotiveerd te zijn en te kunnen presteren is het aangaan en onderhouden van relaties in een schoolorganisatie top prioriteit nummer een! Het is aan leraren om deze sensitiviteit te oefenen en bewust te kiezen voor vertrouwen en relatie. Druk zetten op presteren gaat voorbij aan de opdracht die onderwijs vanuit diverse rechten van het kind (artikel 28 en 29) heeft. Bastiaansen (2022) noemt dat hoe harder je wilt grijpen, hoe minder goed het zal gaan in opvoeden en opleiden. De druk om te presteren staat op spanning met zin geven aan je leven. Tijd en rust om daar innerlijk bij stil te staan is nodig. Aandachtige betrokkenheid brengt ons oefening om als mensen met elkaar te bestaan. Dit oefenen omvat volgens Bastiaansen (2022) de volgende elementen:

1. Aandachtig zijn.

Dit gaat om de binnenkomende beweging. Ben je in staat de ander van binnen in je hart te ontvangen?

2. Aanwezig zijn.

Dit is de innerlijke beweging. Je lijf en geest zijn in samenhang. Ben je beschikbaar in het hier en nu? Dan nodig je de ander uit om dat ook te zijn.

3. Betrokken zijn.

Dit gaat om het volwassen in de wereld te bestaan.

Dit brengt ons bij de vragen: Hoe aandachtig zijn wij in ons onderwijs? Hoe aanwezig zijn wij in de klassen, kantine en op het schoolplein? Hoe betrokken zijn wij bij het verhaal van onze jeugdigen? Kennen wij hun verhaal? Vragen stellen om in verbinding te treden met de ander. Kiezen voor ontmoeting en de ruimte bieden aan de leerlingen om zichzelf te mogen laten zien, zichzelf te presenteren. Hier ben ik! Daarom is het in de oefenplaats de uitdaging om los te komen van beheersing en controle. Onszelf afvragen wat er achter de prestatiefascinatie zit in onze eigen beroepspraktijk en waartoe dit leidt. Nieuwe manieren van denken ontwikkelen; paradigma's laten schuiven. Van een economisch gedreven model dat jongeren slechts ziet als het zoveelste product dat de band afrolt naar gedachten van vertrouwen en werken vanuit hoop. Elkaar echt te willen zien en vanuit een innerlijke waardegedrevenheid de ander te zien. Echt te zien.

Bibliografie

- Bakker, den D. (2020). *Geborgenheid. Thuiskomen in de wereld. Over de pedagogische opdracht van de school*. Ten Brink uitgevers.
- Berding, J. (2018). *Ik ben ook een mens. 'Opvoeding aan de hand van Korczak, Dewey en Arendt*. Phronese.
- Berding, J. (2022). *Rondom Cornelis Verhoeven. Ruimte voor vertraging in filosofie en onderwijspraktijk*. Garant Uitgevers.
- Bolks, T. K., & Paalman, I. (2021). *Wie ben je? wie wil je zijn als leraar? Een boek over persoonlijk meesterschap van leraren*. Via
- Boonstra, C. (2021). *Het onderwijs heeft een nieuw paradigma nodig*. Geraadpleegd op 27 mei 2024, van [LinkedIn](#)
- Boonstra, C. (2023). *Krachtstof: Anders kijken naar ons onderwijs met Claire Boonstra*. Geraadpleegd op 11 oktober 2023, van [Krachtstof: Anders kijken naar ons onderwijs met Claire Boonstra](#) › [Stichting Kunst & Cultuur \(kunstencultuur.nl\)](#)
- Gomez, C. (2021). *I belong here. Student sense of belonging en de relatie met studentsucces*. Kenniscentrum Talentontwikkeling.
- Hubeek, J.J. (2022). #50 *Lisette Bastiaansen over Aandachtige betrokkenheid*. Geraadpleegd op 28 november 2023, van [#50 Aandachtige betrokkenheid – Meesterwerk Podcast \(janjaaphubeek.nl\)](#)
- Hubeek, J.J. (2023). #160 *Joop Berding*. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van [#160 Joop Berding - Meesterwerk Podcast \(capture.fm\)](#)
- Kraak, A. (2024). *Prestatiedruk: 'Neem signalen van jongeren serieus.'* Geraadpleegd op 27 mei 2024, van [Prestatiedruk: 'Neem signalen van jongeren serieus' | Nederlands Jeugdinstituut \(nji.nl\)](#)
- Kramer, J. (2024). *Tricky Tijden*. Boom Uitgevers.
- Rotmans, J. (2021). *Omarm de chaos*. Singel Uitgeverijen.
- Verus (2023). *Verus lanceert: Het wonder van onderwijs*. Geraadpleegd op 10 februari 2024, van [Verus | Nieuws | Verus lanceert Het wonder van onderwijs: 'Onderwijs...](#)
- Visser, J. (2023). *Is het voor een cijfer?*. De Correspondent
- YoungXperts (2023). *Op bezoek bij de minister van OCW*. Geraadpleegd op 15 februari 2024, van [Overhandiging manifest – YoungXperts](#)